

Maca JOGAN

Zdenka Šadl

Usoda čustev v zahodni civilizacijiZnanstveno in publicistično središče,
Ljubljana 1999

Avtorica v celotnem delu, ki obsega 261 strani, sistematično in podrobno preverja in utemeljuje nosilno tezo, po kateri so čustva družbeno-kulturno oblikovana. V tem okviru je smiselno razčlenila snov na tri dele, ki se medsebojno dopolnjujejo in povezani prispevajo k integralnemu razumevanju čustev kot predmeta teoretskih razlag, pa tudi kot praktičnih sestavin zgodovinsko spremenljivega urejanja medčloveških odnosov.

V najobsežnejšem prvem delu (Zahodni konstrukti o čustvih, 17-144) predstavlja najprej zgodovinsko prevladujoče različice redukcionističnih razlag čustev v zahodni misli, ki jih je razčlenila v več modelov (mitov ali "konstruktov"). Čeprav bi iz zaporedja lahko sklepali o enotnem ključu razvrščanja konstruktov na najbolj splošni ravni, avtorica uporablja pravzaprav dvojne meril. Najprej se lahko seznanimo s konstrukti, ki so razvrščeni glede na razlago izvora in bistva pojava tako, da prehaja od zunanjega okolja do posameznikove intimne. V ta sklop sodijo konstrukti o čustvih kot neobvladljivih strasteh, konstrukti o animaličnosti čustev, o čustvih kot fizioloških procesih ter konstrukti o čustvih kot individualnih in notranjih pojavih. Druga vrsta konstruktov pa je v bistvu razčlenjena glede na vodilne lastnosti, ki so bile kot stalnice navzoče v njihovem nastajanju in uporabi od starogrških časov do konca 20. stoletja. To so: konstrukti o nasprotju med razumom in čustvi, konstrukti o "dobrih" čustvih, konstrukti o destruktivnih in nevarnih čustvih ter konstrukti o čustvih kot ženskih lastnostih. Avtorica upravičeno opozarja na medsebojno prepletenost različnih konstruktov, ki pa ni ostajala zgolj na duhovni ravni, temveč je bila vir in opravičilo praktičnega urejanja čustev. Zato ni naključje, da so se poenostavljene predstave o čustvih globoko vsidrale v "zdrav razum" in vzorce vsakdanjega obnašanja, kjer bolj ali manj nenadzo-

rovano in kot samoumevnosti delujejo tudi v sodobnosti, kar avtorica tudi primerno in obilno ponazarja.

Takšni konstrukti pa so zaradi globoke in trdne ukoreninjenosti v določanju pomenkega sveta po svoje določali tudi način znanstvenega zajemanja in pojasnjevanja tega pojava do sredine druge polovice 20. stoletja. Kot sociologinja je avtorica v nadaljevanju podrobno in večplastno analizirala samo sociologijo, ki se do najnovejšega časa ni izvila iz racionalistične tradicije zahodnega načina mišljenja. Spoznavna usmeritev sociologije se je opirala na kartezijansko epistemološko držo, ki je razumevala čustva kot motnje v spoznavnem procesu in zahtevala osredinjenost le na "čisti razum". Eno-dimenzionalnost sociologije kot discipline "hladnega razuma" in neustrezno, obrobno in/ali le delno ter enostransko vključevanje čustev na podlagi androcentričnega zdravorazumskega pojmovanja, je avtorica razkrila in utemeljila z analizo ustreznih del treh klasikov sociologije: M. Webra (ki je prispeval k potiskanju čustev za meje racionalnega delovanja), E. Durkheima (ki je čustva obravnaval kot pomembno sestavino kolektivnega delovanja - "vrenja") in G. Simmla (ki je v zasnovi že izoblikoval "eksplicitno" sociološko teoretizacijo čustev).

Izredno pomembno je avtoričino spoznanje o umeščenosti čustev v odnose moči ter o vlogi dualizma razum/čustvo pri ohranjanju gospodovanja in socialne ter spolne hierarhije. K polarizaciji in celostnemu reproduciranju večkratne hierarhije - tudi ali predvsem s pomočjo vplivanja na urejanje čustev - je v zahodni civilizaciji skozi stoletja prispevala krščanska religijska razlaga. Zato avtorica prvi del smiselno dopolni s sociološko analizo ključnih religijskih virov krščanstva glede čustvovanja, pri čemer opozarja na prevladujočo ambivalentnost v tej "politiki čustev", ki jo prepričljivo prikaže ob biblični razlagi ter navodilih za reguliranje jeze (zlasti str. 116-117). Obsodbe jeze (v kateri je krščanstvo "prepoznalo zahteve po družbeni pravičnosti in težnje po družbenem izenačevanju") se dopolnjujejo z dopuščanjem tega čustva, vendar le v primeru boja zoper zlo, torej boja zoper tiste dejavnosti, ki niso v skladu z obveznimi vzorci in

normami - slojno in spolno diferenciranega - obnašanja in delovanja posameznikov. Zato je npr. jeza mož normalna in dopustna, če bi kdo posegal po njihovi lastnini (npr. ženi).

S podrobno analizo prevladujoče katoliške "emocionalne kulture" na Slovenskem v zadnjih dveh desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja avtorica nudi zgled praktične uporabe socioloških teoretskih znanj o čustvih, hkrati pa so njeni izsledki izredne vrednosti za razumevanje vsakdanjega "zdravega razuma" in - pogosto tudi še v sodobnosti samo-umevnih - vzorcev obnašanja in delovanja. Na podlagi analize vsebine del A.M. Slomška, A. Mahnič in B. Jegliča ter svetovalne literature drugih avtorjev v času prvega vala rekatolizacije osvetljuje obravnavo ("pravih" in "nepravih", "svetih" in "grešnih") čustev in razkriva stopnjo politizacije čustev, oziroma izrabo urejanja čustev za utrjevanje obstoječega družbenega reda in za boj zoper družbeno "zlo". Na primerih uravnavanja nekaj ključnih čustev (zlasti jeze, dopolnilno pa še sramu, strahu, ljubezni) avtorica zelo prepričljivo prikaže spolno in slojno pristransko družbene konstrukcije čustev. S tem tudi utemeljuje spoznanje o vpletenosti diskurzov o čustvih "v igro moči in v procese zgodovinskega spreminjanja sistemov družbene hierarhije" (139), ki ga sintetično osvetljuje v zadnjem poglavju ("Diskurzi o čustvih") prvega dela knjige.

V drugem delu knjige (De-konstrukcija tradicionalnega pojmovanja čustev, 145-210) avtorica najprej osvetljuje okoliščine (npr. fragmentacija, "inflacijski kognitivizem"), ki so od sredine 70. let dalje vplivale na to, da se je izoblikovala sociologija čustev, ki je v sodobnosti postala eno najbolj privlačnih in spoznavno plodnih področij. Avtorica zavrača možnost getoizacije te subdiscipline in se zavzema za vključitev proučevanja čustev v samo jedro integralne sociološke teorije in sociološkega raziskovanja, zato poudarja: "V prvi vrsti se postavlja zahteva po artikulaciji povezave med mikro in makro družbenimi strukturami in procesi..." (149). Seveda pa "sociološka optika" avtorici nikakor ne predstavlja pristajanja na "trdo varianto družbenega konstruktivizma", temveč umešča čustva v križišče delovanja družbenih in bioloških ter psiholoških procesov. Speci-

fično sociološko videnje čustev upošteva "družbeno naravo čustev", torej, da so čustva prilagodljiva in gnetljiva glede na objekt, vzroke, okoliščine in njihove izrazne vzorce" ter hkrati "vzročno učinkovanje čustev v družbenem življenju...", to, da predstavljajo enega ključnih dejavnikov vzdrževanja in trdnosti družbenega življenja" (151). V nadaljevanju po kritični presoji redukcionističnega kognitivnega modela čustev in po obsežnem odgovoru na vprašanje o specifični diferenci čustev, pri čemer poudarja, da so človeška čustva "bistveno odvisna od značilno človeških zaznav sveta, vključnosti posameznikov v družbeni svet in naučenih vzorcev odzivanja na situacije in dogodke" (180), avtorica obravnava kompleksno temo o povezavah med čustvi in razumom ter končno ponuja prepričljiv odgovor na vprašanje o spolnih razlikah v čustvovanju.

S tretjim delom knjige (Dvojnost sodobne emocionalne kulture: kontrola in de-kontrola čustev, 211-242) avtorica smiselno zaokrožuje obravnavo v prvem in drugem, ko se v celoti usmerja na sedanjo "visoko moderno družbo", v kateri prevladuje komercializacija čustev in naraščanje pomena emocionalnega dela. Med okoliščinami, ki spodbujajo takšen razvoj, avtorica poudarja izrazito tržno usmerjenost: "Racionalnost maksimalizacije dobička in pogoji konkurence na trgu vedno bolj silijo organizacije in podjetja, da izpostavljajo in poudarjajo emocionalno delo..." (213). V takšnih razmerah postaja emocionalno delo vedno bolj institucionalizirano, to pomeni, da zaposleni urejajo izražanje lastnih čustev v delovnem okolju v skladu s pravili čustvovanja, ki jih postavlja organizacija. Po avtorici ta pravila "predstavlja obliko organizacijskega nadzora, katerega namen je povežati delo zaposlenih z interesi delodajalcev" (214). Kljub temu, da je sodobna emocionalna kultura heterogena, pa po avtorici, ki se opira na mnoge sodobne raziskave in očitne primere iz vsakdanjega življenja, ni mogoče sklepati o avtonomiji različnih emocionalnih stilov, kajti "instrumentalna racionalnost in odnosi moči v organizaciji od emocionalnih delavcev zahtevajo, da se prilagodijo organizacijsko določenemu emocionalnemu stilu storitev..." (220). Skratka,

avtorica utemeljeno sklepa, da "norm emocionalnega omejevanja na delovnem mestu ni mogoče razumeti brez upoštevanja odnosov moči med delodajalci in delojemalci" (221). Medtem ko v tem pojavu avtorica ne odkriva bistvenih novosti v sodobni družbi, pa osvetljuje tudi nov, vzporeden proces razkrivanja in emancipacije čustev ter iskanja užitkov v zasebni sferi pripadnikov in pripadnic potrošniške družbe "obilja", ki pa ne poteka pod strogim nadzorom. Vendar to še ne pomeni, kot je prepričana avtorica, da bi "človek razuma" odhajal, prihajal pa nov "človek čustev", kajti "sodobne družbe ustvarjajo tako (nove) omejitve in izgube kot (nove) možnosti čustvovanja - v zasebnem in (tudi) v javnem svetu (dela)." (242).

Še bi lahko naštevali spoznanja, ki spodbujajo večplastno (pre)mišljanje o specifičnosti civilizacije, v kateri smo, in o nas kot posameznikov/cah samih, o naših čustvenih stanjih. Bodi dovolj! Če to, kar je omenjeno o knjigi Z. Šadl, gotovo vabi k branju ne le sociologe/inje, temveč širši krog heročnega občinstva.

Ob tem vabilu naj še posebej poudarim, da je ta knjiga izvirno znanstveno delo tako z vidika splošnega stanja sociološke teorije kot glede na empirično raziskovanje družbene konstrukcije čustev v slovenski družbi. V prvem smislu je izvirnost v integralnem zgodovinskem pristopu, ki se pri obravnavi konstruiranja čustev kaže v razkrivanju medsebojnega učinkovanja vseh relevantnih sestavin človeškega (individualnega in kolektivnega) delovanja od makro do mikro družbene ravni in povezanega s spolno ter socialno hierarhijo. Izsledki analize regulacije čustev v omenjenem obdobju na Slovenskem pa predstavljajo pionirski prispevek k sociološkemu pojasnjevanju dinamike slovenske družbe in hkrati dokaz spoznavne plodnosti avtoričinega pristopa.

Kljub vsem vrlinam knjige, vendarle ne morem mimo obrobne opazke (založniku), da bi se ob skrbnem lektorskem in korekorskem delu lahko odpravile nekatere majhne napake - končno tudi ta proizvod nastopa na trgu kot blago. Ne glede na to, na knjižnem trgu je delo, ki ga bo v bodoče potrebno upoštevati tako pri ustvarjanju

novega znanja kot pri prenašanju tega znanja na vseh ravneh izobraževanja.

Blaz LENARČIČ

Ida Hojnik Zupanc

Samostojnost starega človeka v družbeno-prostorskem kontekstu

Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana 1999

V dvajseto stoletje je človeštvo vstopilo s prepričanjem, da bo v populacijskem smislu to stoletje otroka. Že v sredini stoletja pa je postalo očitno, da smo na pragu staranja prebivalstva, ki bo v razvitih deželah doseglo svoj vrhunec v prvi polovici enaindvajsetega stoletja, ko se bo postarala tako imenovana baby-boom generacija, rojena v desetletju po drugi svetovni vojni.

V 21. stoletje vstopamo z globalnim družbenim problemom staranja prebivalstva, pred katerim si ne more zatiskati oči nobena moderna država. Populacijski problemi povezani s staranjem in starostjo so postali vse bolj prisotni in očitni, kar zahteva izgrajevanje novih družbenih in medgeneracijskih odnosov. Glede na to, da je delež stare populacije vse večji, pa smo priča tudi njenemu osamosvajanju.

Tako je kot prvi večji mednarodni korak k urejanju teh problemov Organizacija združenih narodov razglasila leto 1999 za mednarodno leto starejših ljudi, ki se je pri nas zaključilo z izdajo najbolj celovite sociološke preučitve temeljnih vprašanj organizacije bivanja ostarelih. Knjiga *Samostojnost starega človeka v družbeno - prostorskem kontekstu* žal že pokojne Ide Hojnik-Zupanc predstavlja temeljne prostorsko sociološke osnove za uveljavljanje socialne gerontologije pri nas.

Glavna izhodišča za nastanek pričujočega dela je v predgovoru predstavil avtoričin mentor Zdravko Mlinar. Prvo izhodišče je povečevanje strukturnega deleža populacije stare nad 65 let, ki nakazuje povečevanje deleža odvisnih prebivalcev v času, ko postaja vse večja vrednota samostojnost. Drugo izhodišče je prostorsko-sociološke narave, kajti s tem, ko avtorica izpostavlja dolgoroč-